Сяргей НОВІКАЎ

УРОЧЫШЧА БЛАГАЎШЧЫНА — месца масавага знішчэння людзей на тэрыторыі акупаванай Беларусі

У гады Вялікай Айчыннай вайны наша краіна страціла амаль кожнага трэцяга жыхара. Сотні тысяч людзей загінулі на франтах вайны, сотні тысяч былі закатаваныя і знішчаныя ў нацысцкіх лагерах. Найбуйнейшым месцам знішчэння людзей на акупаванай тэрыторыі СССР з'яўляўся Трасцянецкі лагер смерці. На жаль, і сёння немагчыма вызначыць дакладныя маштабы знішчэння людзей у Трасцянцы. У дакументах і гістарыяграфіі прыводзяцца вельмі розныя лічбы, прыкладам чаму з'яўляецца ўрочышча Благаўшчына.*

У гэтым годзе спаўняецца 70 гадоў з таго моманту, калі ва ўрочышчы Благаўшчына (каля вёскі Вялікі Трасцянец) з 27 кастрычніка да 15 снежня 1943 г. былі ліквідаваны сляды масавых злачынстваў, звязаных са знішчэннем да таго часу дзясяткаў тысяч грамадзян БССР, удзельнікаў партызанскай і падпольнай барацьбы, савецкіх ваеннапалонных, дэпартаваных яўрэяў з краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. На жаль, само гэта ўрочышча, дзе ў гады вайны адбывалася масавае знішчэнне людзей, да пачатку 2000-х гг. заставалася без ушанавання**. У той жа час на помніку ахвярам фашызму, адкрытым у 1963 г. побач з вёскай Вялікі Трасцянец, была ўсталявана мемарыяльная дошка, на якой змешчаны наступны надпіс: *"Тут, у раёне вёскі Трасцянец, нямецка-фашысцкія захопнікі расстралялі, закатавалі, спалілі 201 500 чалавек, мірных грамадзян, партызан, ваеннапалонных Савецкай Арміі 1941—1944 гг."*. На мемарыяльным знаку ў дзяржаўным мемарыяльным комплексе "Хатынь", адкрытым у 1969 г., значылася ўжо іншая колькасць ахвяр у Трасцянцы — 206,5 тыс. чалавек.

* Назвы "Трасцянецкі лагер смерці" і "Трасцянец" абагулена ўжываюцца ў дачыненні да некалькіх месцаў масавага знішчэння людзей у раёне вёсак Вялікі і Малы Трасцянец, а менавіта: урочышча Благаўшчына — месца масавых расстрэлаў з восені 1941 г. да канца 1943 г.; урочышча Шашкоўка — месца масавага спальвання людзей з восені 1943 г. да прыходу Чырвонай арміі; працоўны лагер побач з вёскай Малы Трасцянец і ўрочышчам Шашкоўка (з вясны 1942 г. да пачатку лета 1944 г.); былы калгасны хлеў на краі вёскі — месца масавага знішчэння людзей у канцы чэрвеня 1944 г.

** У 1963 г. каля в. Вялікі Трасцянец быў пастаўлены помнік ахвярам фашызму, у 1965 г. быў узведзены абеліск на месцы хлява, у якім былі спалены апошнія ахвяры з працоўнага лагера, мінскіх турмаў і лагера на вуліцы Шырокай; у 1966 г. — абеліск загінуўшым ва ўрочышчы Шашкоўка. 27 чэрвеня 1994 г. Савет міністраў Рэспублікі Беларусь прыняў пастанову № 473 "Аб стварэнні мемарыяльнага комплексу "Трасцянец", згодна з якой у пачатку 2000-х гг. быў пастаўлены помнік на месцы масавага знішчэння людзей ва ўрочышчы Благаўшчына.

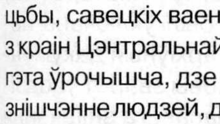

НОВІКАЎ Сяргей Яўгеньевіч.
Загадчык кафедры гісторыі, сусветнай культуры і турызму Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1954 г. у в. Радзіца Крупскага раёна Мінскай вобласці, у 1980 г. закончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А.М.Горкага. Займаецца даследаваннем эканамічнай гісторыі Беларусі перыяду нацысцкай акупацыі, праблем германскай гістарыяграфіі гісторыі Другой сусветнай вайны і крыніцазнаўства. Аўтар манаграфій "Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі 1941—1944 гг.: агляд крыніц і германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў" (Мн., 2002), "Беларусь у кантэксце германскай гістарыяграфіі гісторыі Другой сусветнай вайны" (Мн., 2004), больш за 270 навуковых публікацый. З'яўляецца сарэдактарам навуковых зборнікаў "Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць" (Вып. 1—11, Мн., 2002—2013).

У 2002 г. на месцы масавых расстрэлаў ва ўрочышчы Благаўшчына быў пастаўлены помнік, якім упершыню ўшаноўвалася памяць больш за 150 тыс. савецкіх ваеннапалонных, мінскіх падпольшчыкаў і партызан рэспублікі, грамадзян з розных куткоў Беларусі, яўрэяў з мінскага гета і многіх краін Еўропы. У цяперашні час у гэтым урочышчы і каля в. Малы Трасцянец актыўна вядуцца работы па стварэнні велічнага мемарыялу Памяці. Стварэнне мемарыялу будзе спрыяць захаванню памяці аб дзясятках і сотнях тысяч людзей, якія загінулі на тэрыторыі лагера смерці Трасцянец. Гэта асабліва важна ў мэтах увекавечання памяці ўсіх ахвяр нацысцкага генацыду ў Беларусі. У той жа час пакуль застаецца адкрытым пытанне аб агульнай колькасці ахвяр на месцы знішчэння ва ўрочышчы Благаўшчына. Адной з прычын узнікнення такога пытання нам бачыцца той факт, што ў беларускай гістарычнай навуцы да гэтага часу адсутнічае спецыяльнае навуковае даследаванне, якое б дазваляла стварыць гістарычную карціну тых трагічных падзей на аснове выкарыстання максімальна поўнай базы дакументальных крыніц з беларускіх, расійскіх і нямецкіх архіваў, а таксама новых звестак з айчыннай і замежнай гістарыяграфіі.

Заўважым, што даследчыкам неабходна не толькі ставіць новыя пытанні адносна асобных аспектаў гісторыі кожнага з месцаў масавага генацыду ў раёне Трасцянца, але і зноў звярнуцца да дакументальных матэрыялаў, каб выявіць ступень іх навуковай верагоднасці. Пры гэтым нельга не ўлічваць і той факт, што на цяперашні час пад назвай "Трасцянецкі лагер смерці" абагульнены некалькі месцаў вынішчэння людзей. Гэта асабліва важна ў кантэксце таго, што на месцы былога лагера смерці ў Трасцянцы ствараецца мемарыял Памяці агульнаеўрапейскага маштабу.

Нагадаем асноўныя палажэнні, замацаваныя ў айчыннай літаратуры адносна Трасцянецкага лагера смерці. Ён быў створаны ў лістападзе 1941 г. на 11 км шашы Мінск—Магілёў каля вёскі Малы Трасцянец Мінскага раёна для масавага знішчэння савецкіх грамадзян і ваеннапалонных, палітычных вязняў з еўрапейскіх турмаў і лагераў Аўстрыі, Германіі, Польшчы, Францыі і Чэхаславакіі. Масавыя расстрэлы праводзіліся ва ўрочышчы Благаўшчына (да кастрычніка 1943 г. знішчана 150 тыс. чалавек), затым ва ўрочышчы Шашкоўка (знішчана больш за 50 тыс. чалавек), дзе была створана спецыяльная яма-печ. Дастаўленыя ў канцы чэрвеня 1944 г. вязні з мінскіх турмаў і лагераў былі спаленыя ў калгасным хляве в. Малы Трасцянец і на штабелі дроў побач з ім (6,5 тыс. чалавек). Такім чынам, усяго ў Трасцянецкім лагеры смерці было знішчана 206,5 тыс. чалавек[1]. Па колькасці ахвяр лагер знаходзіцца на 4-м месцы пасля Асвенцыма, Майданека і Трэблінкі. Такія звесткі былі прыведзены ў 1990 г. доктарам гістарычных навук В.Раманоўскім у энцыклапедыі "Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945". На момант жа абароны даследчыкам у 1974 г. доктарскай дысертацыі на тэму "Нямецка-фашысцкая акупацыйная палітыка і яе крах у Беларусі (1941—1944 гг.)" (якая засталася неапублікаванай) канкрэтная агульная лічба колькасці ахвяр на кожным з месцаў масавага знішчэння ў Трасцянцы была невядомай[2].

У другой палове 1980-х гг. выйшла з друку навукова-папулярнае выданне "Экскурсія ў Трасцянец", аўтарам якога з'яўлялася супрацоўніца Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны А.Ванькевіч[3]. У гэтым выданні таксама прыводзілася лічба ахвяр у 206 500 чалавек, устаноўленая Мінскай абласной камісіяй садзейнічання Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі СССР* (далей — НДзК).

Такім чынам, базавым палажэннем, замацаваным у беларускай савецкай і захаваным у сучаснай айчыннай гістарыяграфіі, з'яўляецца палажэнне аб масавым знішчэнні ў Трасцянецкім лагеры смерці савецкіх грамадзян і ваеннапалонных, а таксама замежных грамадзян агульнай колькасцю 206,5 тыс. чалавек. Цікава заўважыць, што лічбы, уведзеныя ў навуковы дыскурс і змешчаныя на помніку ахвярам фашызму каля в. Вялікі Трасцянец не супадалі.

У 2002 г. у Мінску адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя "Генацыд у Другой сусветнай вайне: праблемы даследавання (у памяць ахвяр Трасцянца)", на якой аўтарам гэтых радкоў была выказана думка, што *"для айчынных гісторыкаў сапраўднае даследаванне гэтай гістарычнай, навуковай і міжнароднай праблемы толькі пачынаецца"*[4]. І сапраўды, літаральна праз год выйшаў з друку падрыхтаваны прафесійнымі гісторыкамі, музейнымі работнікамі і архівістамі зборнік дакументаў і матэрыялаў "Лагерь смерти Тростенец", у які былі ўключаны пераважна неапублікаваныя раней архіўныя дакументы і матэрыялы[5]. Праз яго ў навуковы зварот уводзіліся 117 дакументаў аб месцах масавага знішчэння людзей у наваколлі вёскі Малы Трасцянец пад Мінскам у 1942—1944 г., 107 з якіх публікаваліся ўпершыню (87 — з фондаў Нацыянальнага архіва РБ, 11 — Цэнтральнага архіва КДБ РБ, 4 — Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці, 5 — Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны). 10 дакументаў, як адзначаюць укладальнікі, часткова ці цалкам друкаваліся раней.

Звернем асаблівую ўвагу на тры дакументы, прадстаўленыя ў зборніку. Першы з іх падаецца пад № 65 — "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о преступлениях гитле-

* Паводле пастановы СНК СССР ад 16 сакавіка 1943 г. "Аб рабоце Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі па ўстанаўленні і расследаванні злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў і іх памагатых і нанесеных імі страт грамадзянам, калгасам, грамадскім арганізацыям, дзяржаўным прадпрыемствам і ўстановам СССР", у БССР была створана Беларуская рэспубліканская камісія і 12 абласных камісій (Бабруйская, Баранавіцкая, Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Магілёўская, Маладзечанская, Мінская, Палеская, Пінская, Полацкая) садзейнічання ў рабоце НДзК СССР. Беларуская рэспубліканская камісія спыніла сваю дзейнасць у верасні 1945 г.

ровцев в районе деревни Малый Тростенец" ад 25 ліпеня 1944 г.[6]; другі (быў раней апублікаваны*) пад № 67 — "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о массовом истреблении гражданского населения и военнопленных на территории Минска и его окрестностей в 1941—1944 гг.", ад 13 жніўня 1944 г.[7].

У першым дакуменце, падпісаным членамі камісіі на чале з Героем Савецкага Саюза генерал-маёрам В.Казловым, канстатуецца, што *"по самым минимальным подсчетам, в районе лагеря Тростенец фашистскими людоедами уничтожено 546 тысяч человек, из них в 34 могилах захоронены остатки (пепел и кости) 476 тысяч человек, в печи* (Шашкоўка. — **С.Н.**) *сожжено 68 тысяч человек, в сараях и на бревнах сожжено 2000 человек"*[8]. У другім дакуменце, складзеным праз два тыдні і падпісаным камісіяй на чале з акадэмікам медыцынскіх навук АН СССР генерал-палкоўнікам медыцынскай службы Н.Бурдэнкам і В.Казловым, прыведзены ўжо наступныя звесткі: *"Урочище Благовщина являлось местом массовых расстрелов мирных советских граждан с первых дней оккупации до дней прихода Красной Армии... Всего в урочище Благовщина истреблено до 150 тысяч человек... В сарае и на штабеле бревен в д. М.Тростенец было сожжено около 6,5 тысяч человек"*[9]. Як бачна, у другім дакуменце не прыводзяцца даныя адносна колькасці ахвяр ва ўрочышчы Шашкоўка, дзе восенню 1943 г. акупанты пабудавалі спецыяльную печ-яму для крэмацыі трупаў расстраляных і задушаных вокісам вугляроду ў "душагубках" людзей[10]. Не прыведзена ў гэтым дакуменце і агульная лічба ахвяр, знішчаных у раёне Трасцянца.

Сярод упершыню апублікаваных у зборніку дакументаў асаблівую ўвагу заслугоўвае трэці дакумент пад № 68 — "Из справки начальника отдела Белорусской республиканской комиссии содействия в работе ЧГК СССР Г.Л.Логинова** о массовом истреблении гражданского населения в окрестностях Минска в 1941—1944 гг." ад 25 жніўня 1944 г.[11]. У гэтай у поўным сэнсе слова гістарычнай даведцы, якая ў наступным стала асновай савецкай гістарыяграфіі, канчаткова вызначаліся маштабы масавага вынішчэння людзей у раёне вёсак Вялікі і Малы Трасцянец. Таму прывядзем поўны тэкст гэтага дакумента:

"г. Минск, 25 августа 1944 г.

Большой Тростенец, лес Благовщина (падкрэслена ў дакуменце. — **С.Н.**). *Обнаружено 34 ямы-могилы.*

1. Длина ямы 35 м, шир[ина] 5 м, гл[убина] 3 м. В среднем в каждой яме похоронено 3675 чел.

Люди, привезенные из Германии, Чехословакии, Австрии и других государств.

В 34 ямах-могилах похоронено 150 000 человек.

Малый Тростенец, лагерь.

1. Обнаружен колхозный сарай, сожженный с людьми, в количестве 6500 человек. По подсчету и медицинскому определению.

Вблизи деревни Малый Тростенец обнаружена печь-крематорий.

По показаниям свидетелей, сожжено советских граждан с 1943 г. до прихода Красной Армии 50 000 человек"[12].

Калі падлічыць агульную колькасць ахвяр паводле прыведзеных у даведцы даных, то атрымаецца лічба ў 206,5 тыс. чалавек. Звернем, аднак, увагу на некалькі важных момантаў, якія вынікаюць са звестак дакумента. Так, паводле падлікаў следчага, ва ўрочышчы Благаўшчына ў 34 ямах-магілах было знішчана 150 тыс.чалавек. Аднак калі памножыць сярэднюю колькасць пахаваных у кожнай магіле (3675) на 34 магілы, то атрымаецца іншая лічба, роўная 124 950 чалавекам.

Звернем увагу і яшчэ на адну акалічнасць. Так, у першым пункце дакумента, дзе вызначаецца даўжыня, шырыня і глыбіня кожнай ямы-магілы, па незразумелых прычынах адсутнічае запіс аб сярэдняй колькасці пахаваных у адным кубаметры, які ёсць у арыгінале дакумента. І гэта прытым што ўкладальнікі зборніка, па іх словах, прывялі "подлинник справки"[13]. У арыгінале ж першага пункта пад нумарам 4 ёсць яшчэ наступны запіс: *"4. В среднем 7 человек на кубометр"*[14]. Такім чынам, у дакуменце была прыведзена яшчэ сярэдняя лічба, якой карысталіся пры падліках у ходзе правядзення расследавання.

Маючы на ўвазе публікацыю дакументаў, можна казаць пра тое, што беларускімі гісторыкамі і архівістамі была праведзена важная работа па выяўленні новых матэрыялаў, а таксама паглыбленні на іх аснове ведаў па асобных аспектах трагічных падзей на тэрыторыі Трасцянецкага лагера смерці. Перш за ўсё гэта тычыцца ўстанаўлення маштабаў генацыду мясцовага насельніцтва і Халакосту на тэрыторыі Беларусі яўрэяў з Аўстрыі, Германіі і Чэхаславакіі. Заўважым, аднак, што, нягледзячы на даступнасць новых дакументаў і значнае пашырэнне базы крыніц, у гістарычнай літаратуры і грамадскай думцы і сёння захоўваюцца канцэптуальныя палажэнні савецкай гістарыяграфічнай традыцыі. Беларускімі гісторыкамі пакуль не праведзена комплекснае даследаванне гісторыі лагера смерці Трасцянец на аснове максімальна поўнага выкарыстання айчынных і замежных (перш за ўсё нямецкіх) дакументальных і

* Апублікаваны ў кнізе: Преступления немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии. 1941—1944. Мн., 1965. С. 222—227.

** На момант правядзення работ па расследаванні старшы лейтэнант Логінаў меў толькі сярэднюю адукацыю. Член КПСС з 1928 г., да вайны ён працаваў загадчыкам аддзела кадраў Белкаапрамсавета, у час вайны служыў у органах НКУС БССР, у 1944—1945 гг. — следчым. З 20 ліпеня 1944 г. быў у складзе Мінскай абласной камісіі садзейнічання НДзК СССР, праводзіў работы па забеспячэнні раскопак магіл ахвяр нямецка-фашысцкіх злачынстваў у Мінску. З 28 жніўня — начальнік аддзела расследаванняў і ўліку злачынстваў (здзейсненых нямецка-фашысцкімі захопнікамі) па Беларускай ССР.

гістарыяграфічных матэрыялаў, іх крытычнага супастаўлення і аб'ектыўнага аналізу*.

Своеасаблівае бачанне "месца знішчэння з міжнароднымі функцыямі" прапанавала беларуская даследчыца Т.Вяршыцкая. У спецыяльным артыкуле, падрыхтаваным для фундаментальнай энцыклапедыі "Холокост на территории СССР", яна ўнесла пэўныя ўдакладненні ў традыцыйнае бачанне гісторыі Трасцянецкага лагера смерці. Першым з іх з'яўляецца, на наш погляд, важнае ўдакладненне адносна хранагічных рамак існавання лагера як месца знішчэння. Так, яго стварэнне Т.Вяршыцкая адлічвае не з восені 1941 г., як гэта падае В.Раманоўскі, а з мая 1942 г., калі ў раёне Трасцянца быў практычна цалкам знішчаны транспарт з еўрапейскімі яўрэямі. Да канца вайны два ўрочышчы — Благаўшчына і Шашкоўка — з'яўляліся месцамі *"систематического уничтожения гражданского населения, в том числе белорусских евреев, пленных из Минска и окрестностей, а также заключенных и евреев из стран Западной Европы — Австрии, Германии, Польши, Румынии, Чехословакии, Франции"*[15]. Гаворачы пра маштабы людской трагедыі, Т.Вяршыцкая звяртае ўвагу на факт існавання некалькіх лічбаў агульнай колькасці ахвяр, знішчаных у Трасцянцы: 201,5 тыс., 206,5 тыс., 250 тыс., 546 тыс. чалавек. Даследчыца згодная з нямецкім гісторыкам К.Герлахам у тым, што ўстанавіць дакладныя даныя аб колькасці ахвяр немагчыма, паколькі з кастрычніка 1943 г. зондэркаманда 1005** праводзіла эксгумацыю трупаў з магіл масавага пахавання ва ўрочышчы Благаўшчына і потым спальвала іх. Паводле даных НДзК, прыведзеных у артыкуле Т.Вяршыцкай, усяго ў 34 ямах было пахавана 150 тыс. чалавек. Пры гэтым сама аўтар адзначае, што, адпаведна звестак з працы нямецкага гісторыка К.Герлаха, гэта лічба складала ад 40 да 50 тыс. чалавек. Заўважым, аднак, што нямецкі даследчык прыводзіць гэтую лічбу з наступнай агаворкай — "па грубых падліках"[16].

Новым словам у сучаснай гістарыяграфіі неабходна лічыць даследаванне нямецкага гісторыка П.Рэнтрап "Месцы злачынстваў "канчатковага пытання". Мінскае гета і месца знішчэння Малы Трасцянец", якое выйшла ў канцы 2011 г. Рэцэнзія на гэтае выданне ўжо друкавалася на старонках "Беларускага гістарычнага часопіса"[17].

У сваім даследаванні П.Рэнтрап не выкарыстоўвае абагульненую назву Трасцянец, а ўжывае наступныя назвы з дакументаў: працоўны лагер Малы Трасцянец, месцы масавага знішчэння ў раёне Малога Трасцянца — Благаўшчына, Шашкоўка, хлеў. Даследчыца ставіць пад сумненне факт правядзення ў Благаўшчыне расстрэлаў неяўрэйскага насельніцтва і савецкіх ваеннапалонных, пачынаючы ўжо з восені 1941 г. Спасылаючыся на дакументы, яна паказвае, што працоўны лагер быў створаны на ўскраіне вёскі Малы Трасцянец (на тэрыторыі былога калгаса імя Карла Маркса) у канцы красавіка 1942 г. Падчас першага расстрэлу ў Благаўшчыне, які адбыўся 11 мая, былі знішчаны каля 1 тыс. яўрэяў з Вены (Аўстрыя). Новай нам бачыцца думка даследчыцы пра тое, што аднаўленне дэпартацыі еўрапейскіх яўрэяў у напрамку Мінска з'яўлялася вызначальнай умовай для стварэння месца знішчэння ў Благаўшчыне. На працягу перыяду з мая па кастрычнік 1942 г. у Мінск і Малы Трасцянец (праз станцыю Калодзішчы. — **С.Н.**) прыбылі 16 эшалонаў з дэпартаванымі яўрэямі, з якіх: 9 — з Вены, 5 — з Тэрэзіенштата, і па адным з Кёнігсберга і Кёльна[18]. З амаль 23 тыс. дэпартаваных у Мінск і Малы Трасцянец яўрэяў у жывых засталіся толькі 75 чалавек. Агульная колькасць людзей, знішчаных у раёне Малога Трасцянца, складае значна менш за 60 тыс., з якіх у Благаўшчыне было забіта больш за 30 тыс. яўрэяў[19]. Пры гэтым П.Рэнтрап адзначае, што нямецкі даследчык К.Герлах бяздоказна прымае афіцыйную лічбу ў 6500 ахвяр, знішчаных у хляве на краі вёскі. Па перакананні Рэнтрап, гэтая лічба павінна быць меншай. Праўда, яна адзначае, што дакладныя даныя атрымаць немагчыма[20].

Звернем увагу чытача на тое, што базай для высноў П.Рэнтрап з'яўляюцца матэрыялы судовых працэсаў над нацысцкімі злачынцамі ў пасляваеннай Германіі. Па пытанні знішчэння ахвяр у Благаўшчыне даследчыца звяртаецца да матэрыялаў следства над Адольфам Рубэ, былым кіраўніком рабочай групы (у склад якой уваходзілі 3—4 перакладчыкі), накіраваным ад мінскай паліцыі бяспекі і СД у склад каманды 1005. Па словах А.Рубэ, яго функцыянальныя абавязкі заключаліся ў тым, каб разам з савецкімі ваеннапалоннымі ўскрыць ямы, дастаць адтуль рэшткі трупаў, раскласці іх у некалькі ярусаў і падпаліць. У хуткім часе, як паказваў на допыце Рубэ, *"рускія перакладчыкі настолькі добра працавалі самі, што мне нічога не заставалася, якназіраць за гэтай работай"*[21]. У сваіх паказаннях А.Рубэ згадваў таксама іншых сведак тых жахлівых падзей, і сярод іх старшага лейтэнанта Ота Гольдапа — афіцэра ведамства мінскай паліцыі бяспекі і СД, які з 27 кастрычніка да 15 снежня 1943 г. (г.зн. на працягу ўсяго тэрміну дзейнасці зондэркаманды 1005 ва ўрочышчы Благаўшчына) выконваў

---

* Спробу напісання і абароны дысертацыйнай працы рабіў С.Тукала. Гл.: Тукала С.М. Генацыд і барацьба яўрэяў Мінскага гета ў гады Вялікай Айчыннай вайны (ліпень 1941 — кастрычнік 1943 года): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02. Мн., 2008. 23 с.; Тукала С.М. Генацыд і барацьба яўрэяў Мінскага гета ў гады Вялікай Айчыннай вайны (ліпень 1941 — кастрычнік 1943 года): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02. Мн., 2010. 25 с.

** Зондэркаманда 1005 атрымала свой нумар паводле ўліковай нумарацыі спраў аб эксгумацыі трупаў з магіл, што захоўваліся ў бягучым архіве ў РСХА. У чэрвені 1943 г. гэтая каманда пачала сваю дзейнасць у Львове, дзе займалася ліквідацыяй слядоў злачынстваў у Янаўскім лагеры (са 197 тыс. ахвяр быў другім у СССР пасля Трасцянецкага лагера смерці). У жніўні былі створаны мабільныя зондэркаманды 1005-А і 1005-Б на Украіне, 1005-Mitte — у Беларусі.

абавязкі намесніка камандзіра зондэркаманды*. Аднак паказанні гэтага афіцэра, якія могуць праліць дадатковае святло на агульную лічбу ахвяр ва ўрочышчы Благаўшчына, па незразумелых прычынах не выкарыстоўваць у сваіх даследаваннях ні К.Герлах[22], ні Т.Вяршыцкая[23], ні П.Рэнтрап[24]. Між тым, О.Гольдап называе агульную лічбу ахвяр, рэшткі якіх знішчаліся зондэркамандай 1005 ва ўрочышчы Благаўшчына на працягу 6 тыдняў, пачынаючы з канца кастрычніка і да сярэдзіны снежня 1943 г. Паводле яго ацэнак, зафіксаваных у ходзе судовага працэсу, зондэркаманда 1005 за той час спаліла трупы да 100 тыс. чалавек[25]. Такую ж лічбу ўводзяць у зварот, аднак без спасылак на дакументальныя крыніцы, і ўкладальнікі зборніка "Лагерь смерти Тростенец" (2003), падрыхтаванага пад навуковым кіраўніцтвам вядомага беларускага архівіста Г.Кнацько[26].

Такім чынам, мы маем параўнальна новы факт адносна колькасці ахвяр ва ўрочышчы Благаўшчына. І гэтыя даныя разыходзяцца не толькі з данымі НДзК, але таксама з данымі замежных даследчыкаў, выяўленымі і ўведзенымі ў навуковы зварот выключна на падставе выкарыстання матэрыялаў пасляваенных судовых працэсаў *(гл. табліцу 1)*.

Мы пагаджаемся з тым, што знайсці пераканаўчыя доказы аб дакладнай колькасці знішчаных ва ўрочышчы Благаўшчына людзей аўтару гэтых радкоў і іншым даследчыкам пакуль не ўдалося. Аднак лічба ахвяр, уведзеная ў навуковы зварот нямецкімі даследчыкамі (каля 60 тыс. чалавек), была атрымана толькі на аснове паказанняў нацысцкіх злачынцаў, якія былі зацікаўленыя ў змяншэнні колькасці ахвяр. Па нашым перакананні, размова павінна ісці аб неабходнасці працягу навуковых пошукаў і ўліку новых дакументаў, якія праліваюць любое святло на маштабы людской трагедыі пад Мінскам на працягу 1942—1943 гг. — часу існавання месца знішчэння ва ўрочышчы Благаўшчына. Новыя даныя аб колькасці ахвяр (каля 100 тыс. чалавек) аўтар гэтых радкоў не ўзводзіць у разрад ісціны ў апошняй інстанцыі, але без іх уліку нельга далей весці навуковае даследаванне акрэсленай праблематыкі. Пры гэтым неабходна памятаць, што да гэтага часу ў айчыннай гістарычнай навуцы адсутнічае спецыяльнае даследаванне заяўленай праблемы на аснове ўсіх наяўных на цяперашні час дакументальных крыніц, у тым ліку замежных. Трэба ўлічваць і тыя абставіны, у якіх даводзілася працаваць членам Беларускай рэспубліканскай і Мінскай абласной камісій па садзейнічанні НДзК СССР, калі перад імі ставілася задача правесці работы ў максімальна кароткія тэрміны, каб *"неадкладна вызначыць колькасць знішчаных і спаленых жывымі савецкіх людзей"*[29]. Таму зусім лагічным нам бачыц-

* Камандзірамі зондэркаманды 1005 у Благаўшчыне былі: А.Хардэр (з 27.10 па 10.11.1943 г.), доктар навук Ф.Зеекель (з 11.11 па 8.12.1943 г.) і М.Крахер (з 8.12 па 15.12.1943 г.). Старшы лейтэнант О.Гольдап з'яўляўся намеснікам Хардэра, Зеекеля і Крахера з 27.10 па 15.12.1943 г.

Табліца 1

Зводныя даныя аб колькасці ахвяр у Трасцянецкім лагеры смерці

Крыніца звестак	Агульная колькасць ахвяр у Трасцянецкім лагеры смерці	Колькасць ахвяр у месцы масавага знішчэння Благаўшчына
Акт Мінскай абласной камісіі НДзК (25 ліпеня 1944 г.)	546 тыс.	476 тыс.
Акт Мінскай абласной камісіі НДзК (13 жніўня 1944 г.)	не прыводзіцца	да 150 тыс.
Даведка Логінава Г.Л. (25 жніўня 1944 г.)	206,5 тыс.	150 тыс.
Преступления немецко-фашистских "захватчиков в Белоруссии" (1965)	не прыводзіцца	да 150 тыс.
Дзяржаўны мемарыяльны комплекс "Хатынь" (1969)	206,5 тыс.	не прыводзіцца
Рамаnoўскі В.П. (1974)	206,5 тыс.	не прыводзіцца
Ванькевіч А.Г. (1986)	206,5 тыс.	150 тыс.
"Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне: энцыклапедыя" (1990)	206,5 тыс.	150 тыс.
Герлах К. (1999)	каля 60 тыс.	ад 40 да 50 тыс.
"Республика Беларусь: энциклопедия" (2008)[27]	206,5 тыс.	150 тыс.
Рэнтрап П. (2011)	значна менш за 60 тыс.	ад 40 да 50 тыс.
Кузняцоў І.М. (2013)[28]	81 тыс.	60 тыс.
Паказанні О.Гольдапа Зборнік "Лагерь смерти Тростенец" (2003)	не прыводзіцца 206,5 тыс.	каля 100 тыс. каля 100 тыс.

Помнік на месцы масавых растрэлаў ва ўрочышчы Благаўшчына. Фота С.Новікава. 2013 г.

ца тое, што падчас працы на месцы масавага знішчэння людзей у Благаўшчыне камісіяй былі закладзены кантрольныя шурфы толькі на 5 (!) з 34 ям-магіл[30].

Такім чынам, відавочна, што даныя адносна агульнай колькасці ахвяр, знішчаных нямецка-фашысцкімі захопнікамі ва ўрочышчы Благаўшчына (галоўным месцы знішчэння ў Трасцянцы), чакаюць карэкціроўкі. Пры гэтым мы падкрэсліваем, што дакументы НДзК застаюцца для даследчыкаў важнай гістарычнай крыніцай, аднак цяпер ужо не адзінай, як гэта было ў савецкі час. На сёння вядомы цэлы комплекс нямецкіх дакументаў, асабліва матэрыялаў судовых працэсаў, дзе зафіксаваны паказанні відавочцаў адносна месца знішчэння ва ўрочышчы Благаўшчына. Увядзенне ў навуковы зварот новых дакументальных даных дазваляе ўнесці пэўныя карэктывы ў агульнапрынятыя гадамі ўяўленні аб гісторыі Трасцянецкага лагера смерці ўвогуле і аднаго з самых вялікіх месцаў масавага знішчэння людзей — урочышча Благаўшчына — у прыватнасці.

Прапанаваны падыход асабліва важны цяпер, калі на міжнароднай навуковай канферэнцыі "Лагер смерці Трасцянец у еўрапейскай памяці"[31], якая адбылася ў Мінску 21—24 сакавіка 2013 г., шырокай грамадскасці былі прадстаўлены два розныя праекты па ўшанаванні памяці ахвяр нацысцкага генацыду ў раёне Трасцянца. У аснову аднаго з іх, падрыхтаванага галоўным архітэктарам Мінскпраекта, кіраўніком праектнай групы "Трасцянец" Г.Аксёнавай, пакладзена ідэя стварэння адзінага мемарыяльнага ансамбля з цэласнай кампазіцыяй, аснову якой будуць фарміраваць скульптурныя аб'екты з назвамі "Вароты памяці", "Поле пахавання", "Дарога памяці" і "Дарога смерці". Разам з мемарыяльнымі плітамі, размешчанымі каля былых баракаў, забудоў і вытворчых майстэрняў, яны будуць нагадваць наведвальнікам аб трагедыі на тэрыторыі былога працоўнага лагера каля в. Малы Трасцянец. Адразу ж заўважым, што канцэпцыя кампазіцыі пакідае па-за межамі будучага мемарыяльнага ансамблю тры важныя аб'екты: хлеў, дзе былі спаленыя 6,5 тыс. вязняў мінскіх турмаў і лагера на вуліцы Шырокай; бункер, дзе ўтрымлівалі частку гэтых людзей непасрэдна перад расстрэлам у хляве; чыгуначную платформу, да якой былі дастаўленыя амаль два дзясяткі тысяч яўрэяў з Аўстрыі, Германіі і Чэхаславакіі. Без гэтых аб'ектаў кампазіцыя будзе зноў утрымліваць пэўныя белыя плямы.

Аўтарам другога праекта з'яўляецца заслужаны архітэктар Беларусі Л.Левін. У асобным мемарыяле, зробленым у форме "Дарогі смерці", якая з белага паўкруга ў яе пачатку будзе цягнуцца яркай чырвонай стужкай ад Магілёўскай шашы да ям-магіл ва ўрочышчы Благаўшчына і завяршацца пустым чорным кругам, плануецца ўшанаваць памяць забітых яўрэяў Мінскага гета, а таксама дэпартаваных яўрэяў з Германіі і Аўстрыі. Заўважым, што канцэпцыя гэтага помніка пакідае адкрытым пытанне аб увекавечанні памяці савецкіх ваеннапалонных, мінскіх падпольшчыкаў, партызан рэспублікі, грамадзян з розных куткоў Беларусі.

Аўтар гэтых радкоў прапаноўвае зыходзіць з таго бясспрэчнага гістарычнага факта, што ў будучым мемарыяле на тэрыторыі Трасцянецкага лагера смерці неабходна ўшанаваць памяць не толькі яўрэяў з Мінскага гета і краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы, але тысяч беларускіх партызан і падпольшчыкаў, савецкіх ваеннапалонных, грамадзян з розных куткоў Беларусі. Пры гэтым неабходна адмовіцца ад абагульненай назвы "Трасцянецкі лагер смерці", як і ад назваў накшталт "канцлагер"[32], паколькі каля вёсак Малы і Вялікі Трасцянец фактычна існаваў толькі працоўны лагер, а знішчэнне людзей адбывалася ў трох месцах, якія толькі па сваіх функцыях вынішчэння набліжаюцца да лагераў смерці.

Адпаведна агульнапрынятай класіфікацыі, лагеры смерці мелі спецыяльную адміністрацыю, службы,

Надпіс на помніку ва ўрочышчы Благаўшчына. Фота С.Новікава. 2013 г.

якія адказвалі за ўтрыманне лагера і знішчэнне людзей, уключалі месцы размяшчэння, аб'екты выкарыстання і месцы знішчэння. У выпадку ж Трасцянца размова ідзе пра працоўны лагер і канкрэтныя месцы знішчэння — ямы-магілы, печ для спальвання, хлеў. На нашу думку, найбольш трапнай будзе абагульненая назва "месца масавага знішчэння Трасцянец".

У заключэнне неабходна адзначыць, што нават усведамленне існуючых вакол Трасцянца праблем можа стаць адным з важных крокаў на шляху па іх паспяховым і правільным рашэнні. Адна з важнейшых высноў аўтарскага даследавання на гэты момант заключаецца ў тым, што выяўлены комплекс дакументальных крыніц ставіць на парадак дня беларускай гістарыяграфіі задачу правядзення спецыяльнага навуковага даследавання па гэтай тэме з улікам дасягненняў навейшай тэорыі і метадалогіі, асабліва вынікаў кампаратыўнага аналізу айчынных і замежных крыніц з мэтай атрымання новых навуковых ведаў.

---

[1] Раманоўскі В.П. Трасцянецкі лагер смерці // Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945: Энцыклапедыя / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. Мн., 1990. С. 590.

[2] Романовский В.Ф. Немецко-фашистская оккупационная политика и ее крах в Белоруссии (1941—1944 гг.): дис. ... д-ра истор. наук: 07.00.02. Мн., 1974. Л. 92.

[3] Ванькевич А.Г. Экскурсия в Тростенец. Мн., 1986.

[4] Новікаў С.Я. Трасцянецкі лагер як аб'ект сучаснай германскай гістарыяграфіі // Генацыд у Другой сусветнай вайне: праблемы даследавання (у памяць ахвяр Трасцянца): Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, 25—27 красавіка 2002 г., Мінск / адк. рэд. К.І.Казак, А.М.Літвін, У.Н.Сідарцоў. Мн., 2003. С. 68.

[5] Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы / Сост. В.И.Адамушко, Г.Д.Кнатько, Н.Е.Калесник, В.Д.Селеменев, Н.А.Яцкевич. Под ред. Г.Д.Кнатько. Мн., 2003.

[6] "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о преступлениях гитлеровцев в районе деревни Малый Тростенец" от 25 июля 1944 г. // Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 102—106.

[7] "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о массовом истреблении гражданского населения и военнопленных на территории Минска и его окрестностей в 1941—1944 гг." от 13 августа 1944 г. // Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 110—116.

[8] "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о преступлениях гитлеровцев в районе деревни Малый Тростенец" от 25 июля 1944 г. С. 106.

[9] "Акт Минской областной комиссии содействия в работе ЧГК СССР о массовом истреблении гражданского населения и военнопленных на территории Минска и его окрестностей в 1941—1944 гг." от 13 августа 1944 г. С. 113.

[10] Там жа.

[11] "Из справки начальника отдела Белорусской республиканской комиссии содействия в работе ЧГК СССР Г. Л. Логинова о массовом истреблении гражданского населения в окрестностях Минска в 1941—1944 гг." от 25 августа 1944 гг // Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 116—117.

[12] Там жа.

[13] Там жа. С. 117.

[14] Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НА РБ). Ф. 845, воп. 1, спр. 63, арк. 59.

[15] Вершицкая Т.Г. Тростенец // Холокост на территории СССР: Энциклопедия. М., 2009. С. 987.

[16] Gerlach Ch. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg, 1999. S. 770.

[17] Новікаў С.Я. Мінскае гета і Малы Трасцянец: новае даследаванне // Беларускі гістарычны часопіс. 2012, № 3. С. 25—34.

[18] Rentrop P. Tatorte der Endlösung. Das Ghetto Minsk und die Vernichtungsstätte von Maly Trostinez. Berlin, 2011. S. 203.

[19] Новікаў С.Я. Мінскае гета і Малы Трасцянец: новае даследаванне. С. 25—34.

[20] Rentrop P. Tatorte der Endlösung. Das Ghetto Minsk und die Vernichtungsstätte von Maly Trostinez. S. 227.

[21] Protokol der Vernehmung Adolf Rübe, Leiter des Arbeitskommandos des Sonderkommandos 1005-Mitte in Blagowschtschina // Kohl P. Das Vernichtungslager Trostenez. Augenzeugen-berichte und Dokumente. Dortmund, 2003. S. 77.

[22] Gerlach Ch. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. S.1210.

[23] Вершицкая Т.Г. Тростенец // Холокост на территории СССР: Энциклопедия. С. 987.

[24] Rentrop P. Tatorte der Endlösung. Das Ghetto Minsk und die Vernichtungsstätte von Maly Trostinez. S. 249— 251.

[25] Центральный архив ФСБ РФ. Дело № К-519289: Протокол допроса арестованного от 28 января 1950 г. Л. 62.

[26] Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 4.

[27] Тростенецкий лагерь смерти // Республика Беларусь: энциклопедия: В 6 т. Т. 7 / Редкол.: Г.П. Пашков и др. Мн., 2008. С. 268.

[28] Кузнецов И.Н. Тростенец: актуальные проблемы исследований // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск, 6 крас. 2012 г. Вып. 12. У 2 т. Т. 1 / рэдкал.: А.А.Каваленя (адк. рэд.), С.Я.Новікаў (нам. адк. рэд.) [і інш.]. Мн., 2013. С. 84.

[29] "Информационная записка представителей ЧГК СССР Б.Т.Готцева и В.Ф.Табелева председателю Белорусской республиканской комиссии содействия ЧГК СССР П.К.Пономаренко о необходимости организации мероприятий по расследованию преступлений немецко-фашистских захватчиков в окрестностях деревни Малый Тростенец" от 17 июля 1944 г // Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 71.

[30] "Протокол осмотра мест уничтожения людей в окрестностях деревни Малый Тростенец" от 14—21 июля 1944 г. // Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы. С. 61.

[31] Канюта В. Трасцянец патрабуе ўвагі // Звязда. 2013, 3 сакавіка. С. 5.

[32] Там жа. С. 5.